

ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКА ЛІТЕРАТУРА РАНЬОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Болеслав КУЧИНСЬКИЙ (Кіровоград, Україна)

У статті коротко аналізується західноєвропейська література раннього середньовіччя: кельтський епос, скандинавський епос, англо-саксонський епос, світська та клерикальна література латинською мовою.

Ключові слова: *раннє середньовіччя, епічна поезія, клерикальна література.*

The article constitutes a brief analysis of the Western European literature of early medieval period: Celtic epic poetry, Scandinavian epic poetry, Anglo-Saxon epic poetry, secular and clerical literature in the Latin language.

Key words: *early medieval period, epic poetry, clerical literature.*

Раннє середньовіччя (IV – X ст.) – час розпаду родового устрою і зародження феодальних відносин (у літературному відношенні тут панують різні форми фольклору і героїчна епічна народна поезія).

Формування епосу, лірики й драми, школи і науки у період раннього середньовіччя відбулося у Західній Європі, з одного боку, під впливом (який, по суті, ніколи й не переривався) традицій античної літератури й культури та ідеології християнства, а з другого – в умовах постійного контролю з боку римсько-католицької церкви. Незважаючи на всі заборони й намагання церкви, вплив античності навіть помітно посилювався у період зрілого феодалізму і став визначальним за доби Відродження.

Спочатку вплив античності здійснювався за допомогою клерикальної (церковно-монастирської) і світської латинської літератури, а потім і безпосередньо самої античності (насамперед римської класики, твори найвидатніших представників якої набули широкого розповсюдження).

До кінця середніх віків римсько-католицька церква посідала монополію у справах освіти, перетворивши науку “на служанку богослов’я”. Спочатку існували тільки монастирські та єпископські школи, де розпорядок і навчальні дисципліни в V – VI ст. були суворо регламентовані. Навчальні предмети обмежувалися двома циклами: тривієм та квадривієм, що відповідно включали в себе граматику, риторику і діалектику (під якою розумілася формальна логіка) і геометрію, арифметику, астрономію й музику, чий зміст носив вузькоспеціальний характер.

Арифметику й астрономію, наприклад, вивчали насамперед для вміння обчислювати дні церковних свят, геометрію – для набуття знань, необхідних при будівництві каплиць і храмів тощо.

Над усіма дисциплінами панував непорушний авторитет “священного писання” (Біблії та Євангелії) і творів “батьків церкви (Ієроніма, Августина, Іоанна Златоуста, Тертуліана та ін.), що утверджували схоластику й аскетизм. Схоластика поклала “священне писання” в основу всіх знань, а аскетизм “узаконив” ідею грішності земного життя, що нібито є лише страдницькою підготовкою до вічного загробного існування.

Проте ні перше, ні друге не виявилися спроможними подолати людське прагнення до справжніх знань та пошуків нових форм суспільного життя, що призвело до поширення в Західній Європі різних ересей.

Отже, визначаючи роль християнської церкви в розвитку християнських мистецтв (архітектури, живопису, музики), не треба забувати і про її гальмівне, негативне значення для

розвитку науки. Та й перебільшувати її не варто, оскільки кращі представники середньовічної літератури були справжніми гуманістами, яких хвилював не фантастичний та похмурий загробний світ, а доля їх сучасників, боротьба за правду та мир на землі.

З цілого ряду об'єктивних причин давня поезія кельтів збереглася в Ірландії. Найдавніших пам'яток міфологічного фольклору залишилося дуже мало. До них можна віднести сказання про війну, що її вели кельти проти туземного населення ("Смерть дітей Тайре", "Смерть дітей Лера"), витриманих у стилі народної казки. Там фігурують богиня Дану, боги Огме і Дагне та давні легендарні герої. Один з них – Лер (морське божество ірландських кельтів), який пізніше перетворився в британських хроніках на короля Ліра, ставши прототипом шекспірівського короля Ліра у трагедії "Король Лір". Зберігачами старовинних пісень та скел (великих прозових творів з поетичними вставками) у кельтів були мандрівні й осілі філіди. Барди створювали ліричні, хвалебні, викривальні пісні, виконували їх з музичним супроводом, а філіди – епічні скели. Одночасно філіди були й пророками, були наставниками молоді, радниками князів.

Найцінніші пам'ятки творчості кельтів Ірландії діляться на 2 цикли скел (саг): уладський і феннів (або північний і південний). У найбільшій за обсягом скелі уладського циклу – "Порвання бика з Куалнге", яку деякі дослідники називають "кельтською Ілліадою", описуються героїчні вчинки улюбленця кельтів – легендарного Кухуліна (кельтського Геракла), який захищав свою вітчизну наражаючись щоразу на смертельну небезпеку та драматичні пригоди. Типові для героя богатирські якості улюбленця кельтів поєднуються із справжньою людяністю та гідністю. Це хоробрий воїн, людина слова, честі, обов'язку перед племенем.

Центральною постаттю південного циклу кельтських скел виступає напівлегендарний Фінн, який стояв на чолі феніїв – особливої організації воїнів-месників, незалежної від королівської влади. Це могутній чарівник і поет. Іншу групу південних скел становлять поетичні розповіді про давніх племінних вождів та королів і про далекі морські подорожі, відважних мореплавців ("Зникнення Кондли", "Плавання Брана, сина Фебала").

Кельтські скели Ірландії, Британії відіграли визначну роль у формуванні європейського лицарського роману доби зрілого феодалізму й справили відчутний вплив на давню епічну творчість германських народностей.

Найбагатші пам'ятки давньої епічної поезії – скандинавські країни, насамперед Ісландія, хоча скандинавські саги та поезія скальдів (придворних поетів скандинавських князів) виникли пізніше від скел ірландських кельтів та під їхнім впливом [1]. Скальди оспівували героїчні вчинки своїх покровителів або товаришів по зброї. Вони розробляли витончені форми віршування. Найславнішим ісландським скальдом був Егіль Скалагрімссон ("Сага про Егіле"). В Ісландії, як і у кельтів Ірландії, існували й прозаїчні саги, які розповідали про заселення острова першими норвезькими колоністами, про їхні міжусобиці й чвари, про далекі морські подорожі, про походи вікінгів на Русь, яка у давніх сагах фігурує під назвою Гардаріка (Країна міст.)

Найціннішими пам'ятками давньої поетичної творчості Скандинавії є так звана "Старша Едда" (інша назва "Королівський кодекс") – збірка з 19 пісень, записаних, мабуть, у XII столітті, але створених у різний час; поезія скальдів і "Молодша Едда" – збірка міфологічних та історичних переказів, і водночас своєрідний підручник поетичного мистецтва, написаний знаменитим ісландським політичним діячем, істориком-хроністом і поетом Сноррі Стурлусоном (1179-1241). Йому ж належить і книга "Земне коло", де широко відбито увагу Сноррі до ісландської старовини.

Сноррі брав активну участь у політичному житті Ісландії. Довгий час він був близький до норвезького конунга (короля) Хакона Хаконарсона, але згодом між ними виникла сварка, і за наказом конунга Сноррі було вбито одним з його родичів.

"Старша Едда" складається з героїчних та міфологічних пісень, що дають цілісне уявлення про язичницькі вірування скандинавів, спадкоємно пов'язаних з міфологією давніх германців. Центральне місце серед пісень "Старшої Едди" посідає "Валуспа" ("Пророцтво пророкиці"), де розповідається про походження земної кулі й неминучість її загибелі у майбутньому. Разом з відповідними доповненнями, взятими з інших міфологічних пісень та

“Молодшої Едди” Сноррі, “Валуспа” містить і характеристику головних персонажів скандинавського пантеону язичницьких богів.

Пісні “Старшої Едди” при зіставленні з тими пам’ятками німецької епічної поезії, що дійшли до нас, свідчать про глибоку стародавність їхнього походження, вони “переконують також в існуванні безперервної епічної традиції, що врешті-решт пов’язує “Едду” не тільки з переказами, а й з піснями епохи “переселення народів”. “Порівняння еддичної міфології з міфами різних народів світу підтверджує типологічну близькість еддичної поезії до найдавнішої творчості докласового суспільства” [2].

Скандинавська язичницька релігія, подібно до давньогрецької та деяких інших давніх релігій, належить до розряду антропоморфічних. Як і давні греки, скандинави (і взагалі давні германці) уявляли своїх богів у вигляді покращених та облагороджених людей, проте вони не були ні безсмертними, ні абсолютно у всьому могутніми і при цьому не позбавленими людських почуттів та вад. Саму структуру небесного “царства богів” скандинави уявляли у вигляді ідеалізованого патріархального роду. У скандинавській міфології головними богами були Один, Тор і Локі, серед богинь – дружина верховного бога Одіна Фрігга (втілення животворних сил природи) і три Норни – богині долі, які визначали життєвий шлях кожної людини. Тор – бог грому, озброєний величезним кам’яним молотом, покровитель і захисник людей, рятівник від усіляких потвор та велетнів. Він користувався особливою пошаною скандинавських селян.

Окреме місце посідав Локі – втілення всього злого й руйнівного, який не має паралелей у міфології інших германських народностей.

Один – бог чародійства, військового мистецтва та мудрості, розпорядник Вальхалли – небесного чертогу, куди потрапляють лише душі відважних воїнів (котрі пали на полі бою), що їх приносять сюди прекрасні діви, Валькірії. Там душі загиблих воїнів проводять час у бенкетах та битвах, їхні рани миттєво загоюються і не викликають жодних страждань.

Героїчні пісні “Старшої Едди” сюжетно близькі до германського епосу часів “великого переселення народів” та нашестя гунів на чолі з Аттілою. Ці сюжети, мабуть, проникли до Норвегії у VI-VII столітті, а потім трансформувалися і потрапили до Ісландії, де були піддані новій обробці. Тому пейзажі прирейнських німецьких та французьких земель співіснують у піснях “Старшої Едди” з суто норвезькими та ісландськими (глетчери, гірські водоспади тощо). Герої теж набирають нових імен і замість німецьких Гунтера й Хагена, Аттіли й Єрманаріка, Зігфріда й Крیمхільди відповідно з’явилися Гуннар і Хогні, Атлі і Йормунрек, Сігурд і Гудруна. З’явилися й нові герої, які зустрічаються лише в скандинавських піснях.

У період римського владарювання Британію населяли кельти (бритти). Після того як її залишили останні римські легіони (V ст.), до Британії вторглися континентальні германські племена англів, саксів, ютів, що жили в Північній Німеччині та на Ютландському півострові.

У період завоювання Британії у англо-саксів ще не було писемності, проте вони мали багатий фольклор (епічні поеми, пісні). У ті часи серед англо-саксів особливою пошаною користувалися глеомани та скопи – творці й виконавці пісень та епічних переказів. До наших днів зберігся великий епічний твір давніх англо-саксів – поема “Пісня про Беовульфа” (700 р.), яка дійшла до нас у єдиному рукописному примірнику, датованому X ст. В образі Беовульфа англо-сакси втілили своє уявлення про благородного, доброго, мудрого правителя – захисника племені.

Однією з найдавніших пам’яток англо-саксонської писемності й твором давнього прикладного мистецтва є шкатулка (VII ст.) з вирізьбленими на ній рунічними написами (буквами чи письмовими знаками, подібний до латинських і грецьких). На ній же зображені епізоди з античної, давньгерманської й християнської міфології, що свідчить про вплив на народну культуру світської та церковно-монастирської літератури, яка створювалася в той час латинською мовою.

Виняткова роль християнської релігії та римсько-католицької церкви у духовному житті середньовічної Європи визначила поширення так званої клерикальної або церковно-монастирської (чернецької) літератури, яка спочатку створювалася латинською, а з XI століття романськими й германськими мовами, і яка зародилася ще в останні століття

існування Римської імперії, одночасно з поширенням там християнства. Ця література була багатогою як у кількісному, так і в жанровому відношенні.

Клерикальна література раннього середньовіччя включає в себе численні твори “батьків церкви”, тексти гімнів та молитв, життя святих, прозові й віршовані “видіння”, поеми й вірші на сюжети християнської міфології.

Найзначнішими й найвпливовішими з “батьків церкви” були Квінт Септилій Тертулліан (160-220), Софроній Ієронім та Аврелій Августин (354-430) – особистості обдаровані, колоритні і яскраві.

Уродженець Карфагену, виходець із заможної язичницької римської родини, за освітою судовий оратор, Тертулліан відіграв основоположну роль у становленні християнської літератури латинською мовою.

Визначальною була проповідницька й письменницька діяльність Ієроніма й Августина, які розвивали ідеї аскетизму й космополітизму церкви. Головна заслуга Ієроніма полягає в тому, що він по-новому, досконаліше переклав з грецької на латинську мову “священну” книгу християн – Біблію. Цей переклад у західній Європі став канонічним [3]. Приватні листи Ієроніма, що за “жвавистію інтонації, витонченістю та правдивістю відображення суперечливості епохи й людини можуть бути поставлені поряд з листами Ціцерона”.

Виняткову роль у розвитку європейської психологічної літератури мали знамениті книги “Сповідь” та “Про град Божий” Аврелія Августина, чий вплив відчувається у творчості європейських класиків – від часів Данте до епохи Жана-Жака Руссо.

До нас дійшли і твори представників церковно-монастирської поезії англо-саксів Кедмона й Кюневульфа, які займалися “переведенням” у віршовану форму християнських легенд та “житій святих”.

Пожвавлення світської латинської літератури характерне для епох так званих Каролінського й Оттонівського Відродження (VIII – X ст.), пов’язаного з виникненням перших великих європейських імперій.

Видатний представник франкської династії Каролінгів Карл Великий продовжив агресивну політику свого батька (Піпіна Короткого) і діда (Карла Мартелла) і створив величезну державу. Це зумовило зміцнення позицій римсько-католицької церкви й феодалізацію Західної Європи, а також сприяло розвитку культури, науки, мистецтва, світської латинської літератури.

Було відкрито монастирські школи, створено Академію, діячами якої були вчені й письменники – Алкуїн, Ангільберт, Ейнхард. На свої засіданнях та в писаннях називали один одного псевдонімами – Алкуїн був “Флакком” (тобто Горациєм), Ангільберт не посоромився стати “Гомером”, сам же імператор іменувався царем Давидом. Майже всі діячі Академії Карла Великого залишили після себе значні історичні й художні твори: Павел Діакон був автором “Історії лангобардів”, яка донині не втратила своєї цінності; Ейнхард залишив “Життєпис Карла Великого”, де відтворено особистість Карла та життя його двору з точки зору військових походів (в книзі є епізод, з якого в майбутньому з’явилася знаменита епічна французька поема “Піснь про Роланда”). Талановитими були поети Ангільберт і Теодульф, що в своїх віршах і поемах оспівували діяння самого Карла та його сподвижників [4].

Подібне явище можна було спостерігати у X столітті і у Німеччині при дворах Оттона I й Оттона II, де також була здійснена спроба поширення творів римських класиків серед духівництва й аристократії.

До часів “Оттонівського Відродження” належить творчість Гросвіти Гандерсгеймської – поетеси-черниці, автора дидактичних комедій, в яких вона намагалася відродити традиції Теренція (“Авраам”, “Дульціцій”), наслідувати його.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. История всемирной литературы. – М.: Наука. 1984. – т.2 - с. 468.
2. История всемирной литературы. – М.: Наука, 1985. - т.3. – с.443
3. История всемирной литературы. – М.: Наука, 1985. - т.2. – с.454
4. Прокаєв Ф.І, Кучинський Б.В., Булаховська Ю.Л., Долганов І.В. Зарубіжна література ранніх епох. – К.: Вища школа, 1994. – 405 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Болеслав Кучинський – доктор філософії, професор, завідувач кафедри германської філології Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Наукові інтереси: *всесвітня література, германістика.*